

Huszár Sándor

Naplólapok II. *Nézzünk hát szembe!*

1956 októbere és 1957 márciusa között nem vezetek naplót. 1957-ben jegyzem fel, egy másik vita kapcsán a következőket:

“Nagy István egy évvel ezelőtt, a fiatal írókkal folytatott vitája után, amikor elmondtam neki az ügyről a véleményemet ezt mondta: engem akadémikusnak neveznek ki, s maguk jönnek és azt bizonyítják, hogy korlátoolt vagyok? Hogy megy ez a kettő együtt...”

Hiába, ember ő is.

A naplóért azért kár. Itt állok háború után irodalmunk talán legfontosabb eseményénél, a “Nézzünk hát szembe” vitánál, és erről nincs – úgymond helyszíni tudósításom. Majd csak azután kezdek új naplóba, hogy a vitába bekapcsolódom. Utólag dokumentálódni pedig nem akarok. Úgy határoztam, hogy a kor ábrázolását saját akkori tudatom-helyzetem körvonalazásával kötöm össze.

Méliusz József cikkét, a *Közelmúltunk irodalmát*, amiből a “Nézzünk hát szembe” vita lett, persze olvastam. Hisz az Utunkban jelent meg. De olvashattam – és mint ahogy az aláhúzásokból látszik, valóban olvastam is – könyvben való megjelenése után. “Kitárultak az ablakok a világ és a múlt értékei felé” – húztam alá tintával, hogy végleges legyen. És így folytatjuk – Méliusz az írást, én az aláhúzást –: “Ez az igény és folyamat már 1956 előtt kirajzolódott”. Mellette a margón: “hát nem?!” Mert tényleg igen.

Szóval Méliusz nemcsak felpiszkált, fel is

bátorított. Pedig akkor még nem tudtam, hogy lehúzott hét évet a rendszer börtönében. El is szégyelltem volna magam, amiért tőle vártam bátorítást.

Tehát hurrá: újraindul a napló!

1957. február 5., kedd

Immár hónapok óta készülök Karácsony Benő ébresztésére. Nehezen tudok belefogni a cikkbe, egyre Nagy István különös szempontjai járnak az eszemben. Amikor felvettem a szerkesztőségi értekezleten – ő a lapigazgató, Földes Laci csak főszerkesztő –, hogy írní akarok erről a nagy, haladó íróról, legnagyobb meglepetésemre így válaszolt:

– Én nemcsak hogy haladónak nem tartom, de írónak se. Sőt annak aztán pláne nem. Ha nem volna olyan hosszú az egyetemi előadásom, amit mint professzor a Bolyai Egyetem Irodalomtudományi Karán tartottam, odaadnám, hogy közöljék. Abból aztán megláthatná, hogy ki Karácsony Benő

Próbáltam vitatkozni vele. Nem volt hajlandó. Kértem, adja ide a kurzusát, hadd olvassam el miheztartás végett. Nem adta. Már átnyújtotta a kiadónak. Könyvben fog megjelenni a többi irodalomtörténeti írásával együtt.

Megrendítő. Miután proletkultos felfogásával elvágta maga előtt a fejlődés útját, miután bennünket is meg akart akadályozni abban, hogy gondolkozzunk, most az irodalomtörténetet foglalja el.

Így nekem, fiatal és érdemtelen osztályos társának kell védelmeznem a haladó múltat – ellene?

Keserves dolog. És kockázatos is! De nincs meghátrálás. Hisz vagy vannak eszményeink, amelyekért harcolnunk kötelesség, vagy sürgősen menjünk valami becsületes fizikai munkára.

Egyetlen vigaszom, hogy fejlődik fel ifjú seregünk.

1957. február 9. szombat

Az Utunk mai számában *A külvárosok pozízió* címmel dupla tárca jelent meg Földes Laci tollából a könyvemről.

Nagyon jó éreznem, hogy nemcsak szavakban, nem csak a kávéházi asztalnál, vagy a szerkesztőségi vita során, de írásban, a lapban is elismerik az erőfeszítéseimet.

Számomra persze az a legfontosabb, hogy folytatni tudom az előttem szülőket. Földes főleg Nagy István nyakába varr és ebben neki igazza van, hiszen az életélményünk – bizonyos értelemben! – közös, de abban, hogy végülis lassan elérkezem önmagamhoz mégis Asztalos Pistának van több köze. (...)

1957. március 6., szerda

Ma az Utunk szerkesztőségének egy külön bizottsága a Dsida Jenő-örökség felett vitatkozott. Sajnos a front ezúttal is Nagy István és a világ többi része között alakult ki.

Az öreg képtelen megérteni, hogy szempontjai embertelenek. Dsida Jenővel szemben olyan igényeket támaszt, mintha egy mai párttag költőt vizsgáztatna. Márpedig Dsidát sehogyan sem lehet felhúzni a forradalmiság kaptafájára. És ebbe N.I. nem tud beletörődni. Nem fogadja el, hogy egy polgár is lehet haladó.

A vita ma odáig fajult, hogy a mindig udvarias Csehi Gyula professzor felkiáltott:

– Miért nem mondja meg őszintén Nagy István elvtárs, hogy mit akar?! Miért nem szö-

gezi le: a kommunista, a szocialista irodalom haladó hagyomány, ami azon kívül esik, azt ki kell radírozni.

Erre az öreg próbált érvelni. Elővette Dsida Jenő *Bútorok* című versét és kimutatta, hogy a költő embertelen, mert íme a munkás-emberek itt vadállatok, akik képesek a szép bútorokat összetörni.

Aztán így folytatta:

– Mégha egy költő úgy állítaná be, hogy a bútorokat tüntető szervezett munkások törik össze, akkor igen, akkor elfogadnám.

Vagyis ugyanaz a cselekedet, ha ösztönösen lázadó emberek cselekszik, embertelenség, ha szervezett tüntetők, akkor hősi cselekedet.

– Azt mondja N.I. továbbá:

– Én a haladó polgári írók mindig viszonyítási szoktam. Ady a polgári forradalmiság csúcsa. Dsida hozzá képest a forradalmiság dolgában törpe...

Persze azt nem veszi tekintetbe, hogy a két költő más-más korban él és azt sem, hogy író számára nincs kötelező politikai beállítódás. Ő csak mondja a magáét.

Bár egy idő óta már azt is sejtem, hogy nem a magáét mondja, hanem a másokét. A pártosokét.

Annyi eredménye volt a most lefolyt vitának, hogy visszavonult. Egyelőre. A többit meglátjuk.

1957. április 1., hétfő

Páskándi Gézárt két héttel ezelőtt letartóztatták. Az a vád ellene, hogy a magyarországi események idején a Bolyain – több társával együtt – államellenes cselekedeteket követett el. El fogják ítélni. Egy nagyon tehetséges költőt teszünk tönkre!

Látom a hibát és tehetetlen vagyok. Nincs ennél borzalmasabb érzés.

Panek Zolival felkerestük Nagy Istvánt és próbáltunk a lelkére beszélni, hogy tegyen valamit Gézáért. Hát döbbenetes dolgokat mon-

dott. Egy órán keresztül bizonygatta, hogy a burzsoá-földesúri rendszerben a sziguranca őt is üldözte, mert ő is államellenes cselekedeteket követett el. Mi – kérdezte –, miért kellene másként bánjunk az ellenséggel?

Próbáltuk magyarázni, hogy a kettőjük cselekedete között óriási a különbség. Páskándiék nem akarták erőszakkal megdőnteni a rendszert, ahogy róluk állítják, hanem megjavítani próbálták, megreformálni.

Erről Nagy István egyáltalán nem volt meggyőződve, de azért ígérte, hogy próbál közbejárni.

*

Szerkesztőségi értekezlet. Tárgyaljuk az új lapszámot. Hogy mit teszünk majd bele, mi lesz, hogy lesz. Terveztünk egyebek között egy két kolumnás ankétot a filmművészetről. Itt merül fel a már nem olyan új fogalom: a neorealizmus

Nagy István magvasan hallgat, s a vita végén gyanakodva kérdi meg:

– Mi az a neorealizmus, kérem!? Mit akarunk maguk ezen a címen a lapba betenni?

1957. június 23., hétfő

Az irodalmi vitákban Nagy István egyre inkább sarokba szorul és kimutatja a foga féhérjét. Miután az eddigi viták során kicsavarta a két háború közötti romániai magyar irodalmat, mint valami citromot, próbálja megakadályozni az őt bíráló cikkek megjelenését. Földes eddig úgy csinálta, hogy minél több embernek odaadta a Nagy Istvánt támadó cikkeket, hogy érvei legyenek az esetleges igazgatói vétő alkalmával. Látom azonban, hogy a Marosi Péter Bánffy Miklós trilógiájáról írt cikke megszűnt körbeforogni. Nem engedi, hogy olvassák.

Pokoli! Lám egy ilyen alapján nagyon becsületes ember is mint Nagy István, hogy eltorzul a hatalom árnyékában. A burzsoázia elleni harc jelszavával sárba tapossa legszebb

hagyományainkat. Persze nem egészen érdektelenül, hiszen az általa kitagadott írók egy része vagy az ő műve nagyságának mond ellen, vagy közvetlenül vele, de legalábbis az elveivel vitatkozik. És miután történelmileg – hatalmilag ő győzött, most az irodalomból is el akarja távolítani polgári ellenfeleit.

Vettem magamnak a szemtelenséget és kérdőre vontam: miért nem adja le Nagy elvtárs a Marosi cikket?

Válasza egyenes volt és pokolian önleplező, hiszen ő nem egy ravasz bajkeverő. Nincs is erre rászorulva, mármint a ravaszkodásra, hisz abszolút hatalommal rendelkezik. Ezt mondta:

– Ott kérem olyasmiket írnak, hogy annak-alapján engem ki kell törölni az irodalomtörténetből.

Nem szégyenlős.

1957. június 26., szerda

Pár napja Nagy István mégis behozta a Karácsony Benő szöveget. Vajon ő is gondolkozott volna a dolgon?

– Tessék, olvassa el! – mondta jelentőségtelejesen.

Hát elolvastam. Ez azonban új fejezet számomra. Minden tekintetben az.

Már a gépelt előadás címe is mellbe vert. *A kozmopolitizmus erdélyi változata (Karácsony Benő)*. A fedőlapon látható kézírás szerint, amelyben én Nagy István betűire ismerlek, 1950 decemberében készült, a Bolyai Egyetem utolsó éves irodalmárai számára.

Valósággal végigszáguldok a szövegen. Pedig amúgy csigalassúsággal olvasok. A kozmopolitizmus minbenléte izgat. Elolvastam Karácsony minden – két háború között – könyvben megjelent írását, de a kozmopolitizmust... Nem értem.

1957. június 28., péntek

Nem, nem! Ezt a szöveget el kell tennem! Ezt a szemléletet szét kell venni! Különben

nem vagyok ember, ha nem ezt teszem. Íme a Nagy István szöveg:

A kozmopolitizmus erdélyi változata (Karácsony Benő)

Karácsony Benő kispolgári származású ügyvéd, 1888-ban született Gyulafehérváron. Az első világháború után Kolozsváron telepedik le és az erdélyi Szépmíves Céh meg a Helikon írója. 1944-ben származása miatt gettóba hurcolják és elpusztítják.

Ismertebb művei.

Pjetruska, Új élet kapujában 1932, A napos oldal 1936, Utazás a szürke folyón 1940., A megnyugvás ösvényén 1946.

Az új élet kapujában című regényében a huszas évek végén erősödő és felszínre törő illegális mozgalom hatására az író tisztázni próbálja a talaját vesztő értelmiségi kispolgár viszonyát a szocializmushoz, a proletárforradalomhoz.

Miképpen teszi ezt? Az első világháborúban féllábát veszítő Tunák mérnökkel a háború miatt félbenmaradt értelmiségit, Himmel személyét állítja szembe. Himmel nem tisztázott körülmények folytán csatlakozik a munkásmozgalomhoz, sejtethetőleg részt vesz a kommunisták illegális munkájában egy Lopez nevű ugyancsak valami zavaros foglalkozású nővel együtt, aki a kedvese. Himmel és Lopez agitálják Tunák mérnököt, hogy csatlakozzék az "új élet" embereihez. De oly gúnyolódók és kispolgári módon radikálisak s emellett oly keveset és nem meggyőzőt mondanak az "új életről", hogy sem Tunákot, sem az olvasót nem tudják meggyőzni a hozzájuk való csatlakozás szükségéről.

Tunák viszont olyan érveket hoz fel a régi világfelfogása és a kizsákmányoló osztályok mellett, hogy a tájékozatlanabb olvasó inkább feléje hajlik, mint az "új élet kapuján döngetők" felé. Tunák állástalansága, elveszített mérnöki hivatala, meddő próbálkozásai, hogy a háború előtti kapitalisták üzlettársa legyen,

csak arról győzik meg az olvasót, hogy a Tunák-féle emberek nézetei és létfeltételei világba kerültek, a háború még családi életét is feldúlta. Amint Himmel mondja: "valami kezdődik és valami a végét járja."

A regény azonban rábízta az olvasóra, döntse el, merre is vegye az utat.

Következő regényében Karácsony a "Napos oldalon" próbál vezetni bennünket. Tunák mérnök abban a regényben már egy állástalan banktisztviselő alakjában és nevével tűnik fel újra. Jellembeli különbsége annyiban változik, hogy a Kázmérrá vedlett Tunák itt afféle vidám cinikus, míg az előző regényben komor cinikus volt. Így fogadja a bankból való elbocsátását is amikor összetűz a bankigazgatóval.

Kázmér és bohém társai nem veszik komolyan munkanélküliségüket, nevetnek kopottságukon s úgy tűnik általuk, hogy a munkanélküliség nem is olyan tragikus. Kázmér úr tehetséges a szobrászatban, megmintáz egy női alakot, mérsékelt sikert arat vele, felkerül Budapestre, megismerkedik egy jómódú pesti polgár leányával Ilonával és beleszeret, mert erősen hasonlít első szerelméhez Annához, az Első Alagcső gyáros leányához. Ilona belészeret Kázmér várható művészsikereibe és a hírnév nyomán remélhető gazdagságba és feleségül megy hozzá. De a művészsiker elmarad, kiábrándulnak egymásból és elválnak, Kázmér a napos polgári oldalon való rövid tündöklés után visszavonul apja falusi malmába, a természetbe, talán itt molnárként újra kezdi az életét.

Karácsony következő regényében a Szürke folyó-ban azonban újra felbukkan, egy vidéki kisváros patikus segédjeként látjuk viszont, neve ebben az esetben Sebestyén. Sebestyén valami különbet akar annál, ami van. Többet akar egy saját patikánál is, valami nagy dolgot az emberiségért. Ezt megpróbálja bélyeggyűjtéssel, levelez a világ leghíresebb bélyeggyűjtőivel, tizenkét évi szorgos sakkozással, a sakkpartin nyert pénzzel, kerékpárt

szerez, kikarikázik a természet ölébe s amint Ő mondja: tenni kéne valamit az emberrel, hogy ne feldkezzék meg végképp régi otthonáról. A természet ölében egy folyó partján kínálkozik egyszer Sebestyénnek egy alkalom nagy tetre. Egy ízben a folyóba fuldokolva, sikoltozó nőt pillant meg. Utána ugrik ruhástól, kimentí, boldogan élesztgeti, azt hiszi most ért élete első kimagasló hőstettéhez, de a kimentett ifjú hölgy hirtelen nevetve talpraeszik, társai meg hahotázva rohannak elő a bokrok mögül. Csúnya tréfát űztek Sebestyénnel, a hölgyike csak mímelte a vízbefúlást, hogy a patikust ruhástól vízbe ugrassa.

Sebestyén el van keseredve, a kimentett hölgyike annyira meghatódik ezen, hogy belélszeret, feleségül menne-hozzá, de Ő megvetően fordul el tőle, nem tudja megbocsátani, hogy megfosztotta hősi illúzióitól.

Nem végződik különül Sebestyén próbálkozása egy világhírűnek gondolt találmányával, egy új és hatásosnak vélt gyógyszerrel, amelyet Párizsban próbál szabadalmaztatni és értékesíttetni. Ebbe öli bele kis alaptőkét, amit saját gyógyszertárra takarított meg. Egy szélhámos párizsi reklámköltő kicsalja a pénzt, gyógyító porát pedig rovarirtószerként szabadalmaztatja. Közben még Sebestyén párizsi kedvesét is elcsábítja.

Ezután Sebestyén egy öreg párizsi taligás személyében barátira tesz szert, beáll helyette dolgozni a taliga rúd közé, hogy az öreg szanatoriumba mehessen két hétre. Azt hiszi, ez az igazi nagy tett embertársaiért. Meg akarja látogatni az öreget, a francia határ felé utaztában azonban a második világháború kitörésével találkozik. Tankok, ágyúk dübörögnek, gépfegyverek kattognak, Sebestyén eszeveszeten menekül, fel van háborodva. Mivel nem politizál, újságot nem olvas, csak a veszedelmes zónából kikerülve tudja meg, hogy a második világháború egyik főpróbájába, vagyis egy nagyarányú hadgyakorlatba keveredett. Elveszti öreg barátját. Elkeseredve hazaut-

zik, hogy ismét a sivár patikusságot folytassa. De tévedésből egy állomással hamarabb száll le, mint kellene. Mire rájön, árvíz önti el a vasutat, Borjumálon, egy sáros kistaluba reked, mire hazakerülne, a patikussegédi állást már mással töltik be.

Borjumálon azonban új teret fedez fel a nagy tettek. Kiderül, hogy a falun keresztül folyó sekély szürke folyó értékes gyógyiszapot tartalmaz, részvénytársasági alapon a parasztok jól jövedelmező gyógyfürdőt építhetnének, de a falu gazdagjai útját állják tervének, még a falu szegényebbjeit is fellázítják ellene.

Ám rendbe jön minden, kiderül, hogy Sebestyén jót akar a falunak, a részvénytársaság megalakul, a falu minden tagja részvényes, egyetlen kapitalista vállalkozásba tömörül mindenki.

A harmincas évek falukutató irodalmának és törekvéseinek a hatása Karácsonyra félreérthetetlen. Ők beszéltek a parasztságba oltott kapitalizmusról és agrár szocializmusról. Csakhogy a falukutató irodalom körül induló politikai mozgalom a negyvenes évek elejére letörik, a kezdeményezők egy része behódol Horthynak s így sem az agrárkapitalizmus, sem az agrárszocializmus nem szalonképes többé. Hogy fejezze be az író regényét, mely a kapitalizmus megreformálását oly sikeresen megoldotta?

Segít az írónak a szürke folyó, mely éppen azon az éjszakán kiárad, mikor Sebestyén végre elvehetné jutalmát, illetve egy éjszakát tölthetne a szigeten új kedvesével, a földbirtokos titkárnéjével, aki sokáig ellentállt neki és reform-terveinek. A titkárné autója, amellyel a szigetre igyekszik, defektet kap. Mire a szigetre érnek, Sebestyént elragadja az árvíz és ismeretlen szürke partok között messze sodorja.

A megnyugvás ösvényén találkozunk újra Kázmér figurájával. Karácsony utolsó regénye ez. A Napos oldal folytatása, ha Ő nem is nevezi annak. Ebben a regényben a hiábavaló

kísérletezésekbe befáradt ember végképp visszavonul a természet ölére, azaz hogy a békésebbnek, csalódásoktól mentesnek látszó falusi molnának az egyszerű életét választja. Itt akarja felnevelni fiát is, de megnyugvásra itt sem talál, elvált felesége visszaköveteli fiát, a természetből meg visszaüldözi a társadalomba az ő kis vízimalma tönkretevésére épült kapitalista gőzmalom és az ellene felgerjesztett sovinizmus. Amellett másik csapás is éri. Beleszeret egy meghülyülő mágnás feleségébe, aki szép, erős fiú gyereket kíván tőle, hogy a nép "friss vérével" beoltott arisztokrata új és életerős hajtást hozzon. A grófnő azonban belehal a szülésbe magzatával együtt. Tehát dugába dől a nép és az arisztokrata megnemesítésére kitalált ideál is. A regényhős kiábrándultan hagyja el a természetet. A semmit sem ígérő városi társadalomban visszatérően még végignéz egy zsidó verést és üzletrombolást, amit a vasgárdisták művelnek, de észébe sem jut közbelépni, csak némán önmagában háborgat a közállapotok ilyen elfajulása fölött.

E regénynek alap gondolata tehát az, hogy a kispolgári élet üres, céltalan, vagy hamis célokért futva, mindenütt csalódás vár ennek az életnek hordozóira, ez az élet szürke, egyhangú folyó, mely nem mély, nem széles, belefulladás nem lehet, de a partján élni nem érdemes. Az író azonban nem világosít fel, hol érdemes élni a kispolgári emberek. Pártatlanul látszó tárgyilagossággal cselekménye bonyolítása közben mindenüvé elviszi, érinti valamennyi társadalmi osztálynak az életét, a munkásosztályét kivéve, de alapvetően egyikben sem mélyed el. Mégcsak azt sem határozza meg pontosan, hol s mely országban történik, ami történik, ami alakjaival megesik. Csak alig legutolsó regényében válik világossá, hogy Romániában, azaz Erdély valamelyik zugában vagyunk.

Nem a földrajzi leírás hiányát, az ország megnevezésének elkerülését kiagásoljuk, hanem azt, hogy nem ad olyan társadalmi rajzot,

amiből kiderülne, hogy melyik osztály, milyen törekvésekkel milyen pártokkal áll szemben egymással, s melyik népbe gyökerezve teszi ezt.

Felmerülhet a kérdés, vajon Karácsony adhatott volna más rajzot kispolgári környezetéről és annak embereiről? Nem tipikus-e amit felőlük tudat? Választhatott volna haladó típusokat és gerinces hősokeket soraikból, hiszen a kispolgárság, ahol tehette majmolta a nagypolgárságot s tényleg minden badarságot magáévá tett olyan jelszavakat fogadott el, melyekkel később saját magát sodorta kellemetlen helyzetekbe.

Ez igaz, de csak arra a rétegre, melynek néhány alakja Karácsony könyvében jelenik meg. Ezek azonban nem jellemzőek általában a kispolgárságra. A kispolgárság nagy tömegei helyhez, kicsiny üzleteikhez, vagy műhelyeikhez és kis hivatalaihoz láncolt réteg. Mindeütt folyton a két szembenálló osztály, a munkásság és a nagypolgárság között morzsolódik. És különösen morzsolódott a két világháború között Romániában. Az ő tipikus kérdése folyton az, kivel tartson? Szeretne nagypolgárrá, nagy vállalkozóvá felkapaszkodni, de a nagy tőke a többséget folyton letaszítja. Ha a munkásság mozgalma fellendül, arra hajlik, ha letörik a burzsoá osztály felé fordul. Szakadatlan ingadozás jellemzi.

Karácsonynak itt kellett volna megragadnia ezt a kispolgárságot, a tőke és a munka szüntelen harcának a zajlásában. Akkor tipikusnak adhatott volna. Akkor rábukkant volna azokra az elemekre is, melyek megtalálták az utat a munkásosztályhoz. Ilyen összefüggésben megmutathatta volna a többség viselkedésének szánalmas és nem egyszer valóban nevetséges, tragikomikus ingadozásait és azok következményeit. Gondoljunk az erdélyi magyar kispolgárra, mely bedőlt a revizionizmusnak, sovinizmusnak s a hitlerizmusnak. Azt hitték Horthy és Hitler majd mindent megold számukra. Ők csak fel tűzik a nemzeti

kokárdát, fejükbe csapják a darutollas bocskai sapkát, kikönyökölnek az ablakba, és tapsolnak a bevonuló kakastollas csendőröknek, aztán megszállják a zsidók vagy a románok üzleteit, elviszik műhelyeiket és hivatalaikat minden rendben lesz.

Képzeld el ennek a rétegnek csalódását, mikor nagytökések a maguk számára kaparintottak meg mindent. A kispolgár be kellett, hogy érje a bocskai sapkával, meg a sovinszta dalokkal s még a puskát is a kezébe nyomták, hogy harcoljon a Szovjetunió ellen. Képzeld el a réteg rémületét, hiszen senki úgy nem retteg a háborútól, mint ő. Rémülete csak fokozódott, mikor kiderült, hogy Hitler és Horthy elveszíti a háborút és ő kompromittálta magát a jelszavak ordításával és sovinszta dühkitöréseivel. Kolozsvár felszabdalása után ez a réteg mindjárt vörös karszalgot varrt magának. Hangoztatta, hogy ő mindig is a kommunistákhoz húzott.

De lúdbőrödzik a háta, ha Amerika hangját hallja, mi lesz vele, ha az atombomba tényleg beválik, ám mindjárt azt is hozzát teszi, ahogy a mi rádiókat hallja, de hátha nem válik be, hátha mégis a Szovjetunió és a népi demokráciák az erősebbek? Ő folyton az erősebbek oldalán szeretne állni, ez a szándék Karácsony Benő magatartásában is tükröződik. (...)

Ha önmaga ingadozását írja meg Karácsony a kispolgár típusának rajzát adhatta volna. Így csak azoknak a csellengő bankfiguráknak és nőknek a rajzával találkozunk, akik a dolgozó kispolgárok soraiból a nagypolgárság prostituáltjaivá züllöttek, anélkül azonban, hogy ezt a folyamatot az író végigkísérte volna. Anélkül a könyvei még annyi tanulságot sem nyújtanak, hogy az uralkodó osztályok, hogyan züllesztik magukhoz az alulról közéjük keveredőket. Csak romlottságukat látják, és ebben a kozmopolitizmustól kezdve a kultúra megvetéséig, a tömegek lenézéséig a hitlerizmusban beteljesedést nyert állati naturalizmusig minden keveredik.

Karácsony Benő saját magán tapasztalhatta ki a fasizmus tömegirtó légereiben, hova vezet a világnézeti tisztázódást sürgető lenézés s az alantas állati ösztönök irodalommal magasztalása, és a munkásosztály törekvéséhez való viszony tisztázásának a megkerülése. A fasizmus haláltáborába a hamvasztókemencékbe, a rablőháborúkba. Karácsony Benő ott végezte be terméketlen életét.

Azé a dolgozó kispolgáré viszont, aki tisztázta viszonyát a munkásosztály és maga között, a szocializmusba ér, és megszabadul felemás bizonytalan és sivár életétől. Élheti a szocializmust építő emberek tiszta életét.

1957. szeptember 8., vasárnap

Régóta nem jegyzek. Szégyenlem az állandó siránkozást, hiszen jó ideje egyebet sem teszek.

Tegnapelőtt végre nekiveselkedtem és két nap alatt megírtam a Karácsony Benő tanulmányt.

Látszatra Robotos Imre Utunkban megjelent írásával vitatkozom, de a valódi ellenfél nem ő, hanem Nagy István. A Karácsony Benőről tartott előadását akartam rombadönteni, amit most a készülő irodalomtörténeti könyvében is megjelentet.

Nézzünk hát szembe

A humánutól – a cinizmusig

– Hozzászólás Robotos Imre cikkéhez –

Nemrégén Bánffy Miklós írói nevének nem elég goromba jelzők kíséretében való emlegetése még szentségtörés számba ment, Karácsony Benőt egyesek kozmopolitának nevezték, Berde Mária leleplező erejű regényeit pedig azzal vetették el, hogy a szerző tulajdonképpen a polgárság megjavítására írta ezeket a műveket. Ezért jelent számomra nagy örömet az Utunk hasábjain megindult és 18

lapszámban megszakítás nélkül folyó vita. Nem is külön-külön az egyes cikkeknek, de a különböző felfogások nyílt összecsapásának örvendek. Annak a kialakulóban lévő irodalmi légkörnek, amely lehetővé tette ezt a már amúgy is sok évet késett vitát.

A sorok közötti hulladék-gondolatokat tarlózók számára kijelenthetem: nem azt várom, hogy a nyíltan reakciós, fasiszta vagy a fasisz-mussal cimboráló írók káros műveit is tisztára mossák az elkövetkezők során. Pusztán az említett időszak polgári irodalma realista műveinek sikeres értékelésében és helyes újraértékelésében reménykedem, mert meggyőződésem, hogy ma, amikor a társadalmi harcok a munkásosztály győzelmével magasabb szinten jelentkeznek, szükség van a kapitalizmus körülményei között az egyes írókról és irodalmi jelenségekről harc közben kialakított felfogás revidálására. (...)

Tehát a mából nézve más képet mutatnak, és szükségképpen mutatnak más képet, egyes polgári írók művei.

Karácsony Benőről például megállapították, hogy cinikus, és ez elég jogcím volt arra, hogy kitiltsák irodalmunk haladó hagyatékából, de hogy miért az, és kik ellen irányul cinizmusa, azt nem firtatták. Senki sem tette fel a kérdést e vita előtt, hogy ennek a cinikusnak, ennek az állítólagos mizantrópnak közel kétezer oldalas életművében miért nincs egyetlen kigúnyolt és utálatot kiváltó szegény ember – munkás vagy paraszt – figurája, hogy mindjárt a legkézenfekvőbb példát említsem. (...)

Karácsony életművén vezérfonalként vonul végig az írói szándék: tisztázni a két világháború közötti szakasz különböző periódusai-ban a kispolgárnak, még pontosabban a polgári értelmiségnek a társadalomhoz való viszonyát. *Mind az őt regényének a hőse ugyanis szemben áll a polgári társadalommal. De miért áll szemben? Azt hiszem, ennek az egy kérdésnek a nyomon követése megvilágítja*

Karácsony eszmei, erkölcsi fejlődését.

Az első világháborút közvetlenül megelőző, és a világháborús évekkel foglalkozó Pjotr-ruska című regény főhőse egy Baltazár nevű kis, vidéki újságíró, aki egyszerűen leleplezi a kisváros hatalmaskodó, önző és üresfejű burzsoá és földbirtokos potentátjait. Miért haragszik ez a Baltazár a polgári világra? Mert a társadalom őt az utolsó padba ültette. "Sokszor megpróbáltuk már, hogy leoldjuk magunkról a szájkosarat – mondja Baltazár megértő barát pillanatnyi hiányában kutyájának –, hogy éljük a szabad kutyák boldog és szabad életét. Mit tett erre a társadalom? Kuss! – mondta nekünk a társadalom... A társadalomnak alapszabályai vannak, barátom... Sohasem köphetsz a padlóra... A gyepre lépni nem szabad, meneközben tilos kiszállnod... Kihajolni a társadalomból meg éppen veszélyes dolog..." Dehát milyen irányba akar ez a nagyon szimpatikus fiatalember kitörni a megkövesedett társadalmi viszonyokból? "Nem akarták közelükbe engedni (a polgárok), levelüket vagy ebzárlati hirdetményeiket vele megfogalmaztatni: polgári erkölcsük lúdbőrözött attól a gondolattól, hogy maguk közé fogadják..." Mert a polgárság gögös, "az érettségi bizonyítvány-tulajdonosok önérteteskasztja hűvös távolságban tartja magát a latin igeragozásban járatanabb kereskedőtől és iparostól..."

Tehát, a mi nyelvünkre lefordítva, a kapitalizmus törvényszerűségeinek megfelelően, a kispolgárság nagy része proletarizálódik, és így szembefordul azzal az osztállyal, amelynek rendjéből fokozatosan kiszorul. Objektíve tehát Baltazár, vagyis maga Karácsony rádöbben a társadalmi igazságtalanságok egész sorára, a polgári képmutatás undorító voltára. És mit mond? Mit kell tenniük a kispolgári baltazároknak Karácsony Benő szerint? Küzdeni, irtani a társadalmi élet vadhajtsáit, mert a tehetséges ember fáradozását siker koronázhajta. Baltazár végül befutott író lesz, felesé-

gül vesz egy budapesti színésznőt, vagyis biztosítja polgári egzisztenciáját. Az már az író Karácsony Benő tragédiája, hogy a regény realisan végigvitt háromnegyed része miatt nem hiszem el az idealizált, giccses befejezést.

Karácsony tehát nem akarja megdőnteni a polgári társadalmat, legfeljebb javítani szeretné. Ezzel vajon eljátszotta írói becsületét?

El – azok szemében, akik Karácsony Benőtől egyértelmű szocialista mondanivalót várnak. De ezért igazán nem a polgár Karácsony Benő a hibás, aki 1927-ben ezt a művet megírta. Én úgy látom, hogy a mű idealizált vége az a szalmaszál, amibe a társadalommal hadakozó Karácsony akkor belekapaszkodhatott. A humanista polgárnak nem is lehetett más elképzelése, mint az idealizált polgári társadalom. De idealizált, és ez további fejlődése szempontjából nagyon fontos.

Következő regényében az Új élet kapujában (1932) újra felbukkant a kesermyésen filozofáló, a társadalommal szembenálló Baltazár. Csak a szín változott meg. Baltazár nemrég jutott a polgári kényelem révébe, és most válságban van. Most Tunák Ádámnak hívják, foglalkozására nézve mérnök, akinek a háború előtt jólmenő mérnöki irodája, szép felesége, nagyon jól berendezett családi háza volt. Karácsony teljesen lerombolja a polgári életnek az előbbi regényben olyan nagy gonddal és művészettel felépített ideális képét. Tunák fél lábát elveszti a háborúban, s mire nagy kínok között hazavergődik, feleségét más férfi oldalán találja. Mérnöki irodája sem alkalmas egyébre, minthogy a megfáradt, magányos ember lakása legyen, mert ugyan ki javított a háború után barokk kastélyokat?

És mit lát meg ez a Tunák a társadalomban bekövetkezett változásokból? Amíg ő a harctéren volt, ismeretlen rétegek emelkedtek fel, a felsők pedig lesüllyedtek, szétmorzsolódtak. Az új korszak eljövételét látja tehát, és búslakodik a "jó" békebeli állapotok megváltozá-

sán. Legszívesebben elvonulna a világból, de erre nincs lehetősége. Családját is megosztotta már a társadalmi fejlődés. Húga szocialista lett. "A húga türelmesen és kedvesen elmagyarázta neki, hogy ezek a gondolatok egy maradi kispolgár gondolatai. A földön nagy igazságtalanságok dűlnak, szívtelenség, gonoszság és korlátoltság homokba dugni a fejünket. Együtt kell haladnunk a tömegekkel, mert nem kétséges, hogy a fejlődés iránya ma az, amelyet az előretörő tömeg útja jelez..."

Álljunk meg itt egy pillanatra, mert jelentős dolgoknak lehetünk tanúi. Karácsony Benő felfedezte és ábrázolta a szocialistát és a forradalmár munkást. Persze, ezeket a figurákat nem a kommunista Nagy István szemével látta, és egyáltalán nem azzal a szándékkal szólott róluk, hogy a romániai munkásmozgalomnak újabb tömegeket szerezzen. Aki ezt követeli Karácsony Benőtől, a polgári írótól, az hibásan jár el. Mert polgári elképzelést tükröz az a kép, amit a szerző a szocialistákról fest, de megmelegíti a szívemet az a naív szeretet, amellyel Karácsony hozzájuk közeledik. Alapjában véve ezek a szocialisták éppen csak vannak, vitatkoznak, leleplezik a kizsákmányolást, megjelennek az értelmiség tudatában és meggondolkoztatják őket. Ennyi a szerepük a regényben, de számomra ez – Karácsonytól – nagyon sok.

Vizsgáljuk meg a továbbiakban, hogy hatnak ezek a szocialisták a talajvesztett Tunákra. Himmel, az egyik szocialista, aki nagyon a szívéhez nő az olvasónak, így beszél a mérnökkel: "Kastélyokat akar restaurálni, amikor az emberiséget kéne restaurálni. És oh, bosszássa meg, Tunák úr ezt a rövid parasztlázadást: kinek szereztek gyönyörűséget ezek a kastélyok... Barokk szépségek, nemes vonalak... De abban is volna valami barokk szépség, ha például télvíz idejére bedeszkáznák a külvárosban a hiányzó ablakok helyét..."

Sok mindent meglát Tunák-Karácsony, de nem tud kibújni a bőrből. A regény végén

ítélkezik Himmel: "A polgári társadalom pulzusa olyan, mint egy haldokló pulzusa... Maguk, kedves Tunák, nem fognak átjutni a zajló, roppanó idők viaduktján... Maguk elvégezték... Az innesső parton fognak szép lassan elpusztulni".

Szegény Karácsony Benő, ha tudta volna, mikor ezeket a sorokat írta, hogy milyen profétikusan meglátta a saját sorsát! Legfeljebb a "szép lassú" pusztulásba szólt bele a fasiszmus, s krematóriummal vetett véget az író életének.

És Tunák? Az Új élet kapujában keményen elhatározza, hogy átjut a viadukton, az új, a naposabb életbe. (...) *A Napos oldal* Kázmér-jaként találkozunk vele. Mert a munkásmozgalom nagy fellendülésének – aminek Karácsony a harmincas évek elején tanúja volt – a burzsoázia nyílt fasiszta diktatúrája, legalábbis egy időre, gátat vet. A kizsákmányolás, az embertelenség, a nemzeti uszítás fokozódik. Mi lett Kázmérból a napos oldalon? Cinikus, az egész burzsoá társadalomtól megundorodott ember.

Itt már egyetértek Robotossal abban, hogy Karácsony a kapitalizmus bűneit helyenként az ember romlottságában tünteti fel, hogy végső kiábrándultságában nem látja már a munkásosztály harcának jelentőségét. De azt hiszem, az elmondottak alapján másképpen áll előttünk Karácsony Benő, mint Robotos által tárgyalt két regény elemzése után.

Fel is teszem a kérdést: vajon a cinizmustól jutott el Karácsony Benő a humanizmusig, vagy fordítva, egy amúgyis szarkasztikus hajlamú, humanista kispolgári írót torzít cinikussá a kapitalizmustól, fasiszmustól való csömörcse? Hiszen gondoljuk meg: Karácsony a Pjotruskában annyira hisz még a humánus győzelmében, hogy képes giccsel feloldani társadalombírálatát, az Új élet kapujában pedig kimondja, hogy halálra van ítélve az egész embertelen kapitalista világ. A Napos oldalban viszont hitetlensége, reménytelensége tör előtérbe. A Pjotruska bizakodása, az Új élet kapu-

jában nosztalgiája után a Napos oldal extázisos reagálás, vagány-röhej olyan társadalmi állapotok felett, amelyek undorítóan embertelenekek, de amelyeken az író segíteni nem tud. (...)

1940-ben Karácsony Benőnek új könyve jelenik meg, címe: *Utazás a szürke folyón*. Hőse egy Sebestyén nevű kisvárosi patikussegéd, aki nagy terveket forgat agyában. Feltehlált egy új gyógyszer, amellyel – úgy érzi – hasznára lehet az emberiségnek. Párizsba utazik tehát, hogy találmányát szabadalmaztassa. Ebben a vállalkozásba fekteti be többévi munkával összehordott vagyonkáját. Azonban Sebestyén-Karácsonyban a "művelt nyugat" sem hagy illúziót. Egy párizsi szélhámos elcsalja maradék pénzét, a gyógyszernek hitt csodaszert pedig rovarirtószerként szabadalmaztatja. Szerelme elhagyja, s egyetlen barátjától, egy öreg párizsi taligástól is elválasztja egy háborús hadgyakorlat. Végül, hosszú éhezés és nyomorgás után, hazaindul.

Eddig a történet fele. De ne menjünk tovább, horgonyozzunk le egy kicsit ezen a szürke folyón. Az olvasó, aki ismeri Karácsony eddigi regényeit és regényhősöit, valami furcsa dolgot észlel: valami nincs rendben Sebestyén körül. Nagyon szimpatikus, kedves figura ez is, mint Baltazár, Tunák és Kázmér; szellemi testvér velük Sebestyén – és mégsem az. Az előbbi hősök mindenike meg akar küzdeni saját társadalmával, sőt nem tartalékos harcos, de hogy úgy mondjam, önkéntese a humanizmusnak, a maga frontján kezdeményezője a küzdelemnek. Sebestyén viszont nem ilyen ember. Tizenkét évi sakközáson nyert pénzével kerékpárt vesz, legnagyobb élvezetei közé tartozik, ha kikarikázhat a természet lágy ölébe. Szinte rögeszméje a következő mondás: tenni kell valamit az emberrel, hogy ne feledkezzék meg végképp régi otthonáról – mármint a természetről. Persze, ez a hős is szereti az emberiséget, de elhagyja a társadalmi harc – Karácsony-hősöknél – már

hagyományos területét. Csodagyógyszer után kutat.

Amikor Párizsból hazaér, természeti katasztrófa következtében meg kell szakítani útját, és kénytelen Borjumálon, egy istenháta mögötti kis faluban rostokolni. Itt találkozik újra az ellentmondásokkal terhes hazai társadalommal. Sebestyén azonban nem lakik már az emberek között; új Robinsonként a folyó elhagyott szigetén rendez be magának lakhelyet, hallal és növényvel táplálkozik, s innen rándul le az igazságot osztani a faluba.

Sebestyén néhány napos borjumáli tartózkodása alatt megismeri az elnyomott falusi szegénység nyomorát, és így tusakodik magával: "Senki sincs, aki megmondhatná nekik, hogy Almirás (a szövétkezetes) például vizsgálja a bizalmukkal, Répafi (az ügyvéd) a babonás hitükkel, a kamarás közönyükkel. Márta kisasszony a fatalizmusukkal? Miért nem mondhatná meg ő, hogy be vannak csapva és könnyen segíthetnek a bajaikon, ha maguk veszik kezükbe bajaik intézését?" És Sebestyén meg is szólal. A falut keresztül szelő folyócska gyógyiszapot tartalmaz. A gazdagok el is követtek mindent, hogy részvénytársaságot alapítsanak, és a maguk hasznára aknázzák ki ezt a község tulajdonában lévő természeti kincset. Sebestyén látja mindezt, és felvilágosítja a parasztokat: ne engedjék magukat jogaikból kiforgatni, legyen az egész falu a vagyontérő gyógyiszap, éljenek meg valamennyien belőle. Természetes, hogy Karácsony nem a szocialista munkaviszonyok megteremtésére utal. Karácsony nem kommunista, de kétségtelen, hogy az általa javasolt közös munka és közös részesedés elve, a kapitlista tőkekoncentrációval szemben – utópista módon, de – a haladást szolgálja. Persze, van aki azt állítja, hogy Karácsony itt agrárszocializmusról prédikál, azaz a kifejezett céllal, hogy a burzsoá társadalmat a bukástól megóvja. Életének ebben a szakaszában azonban Karácsony már rég felhagyott a kapitalizmus megmentésének vagy

mentegetésének gondolatával. (...)

Sebestyén örömmel tapasztalja, hogy a falusiak hallgatnak rá, azonban népszerű karrierje hamar és csúfosan véget ér. Néhány, a gazdagok által leitatott és megfizetett alak kitoloncolja a faluból a szegények ügyéért sikkasztott patikust.

Ez a pesszimizmus azonban már nem egyszerű lemondás: ebből a hangból, a cselekménynek ebből a fordulatából már könnyen kivehető az emberiség salakjára támaszkodó fasizmus elleni lázadás hangja. Feledhetetlen számomra az a szimbolikus kép, amelyben a Sebestyén ellen uszított csöcselék huliganizmusát vetíti ki költőien Karácsony: "Ahogy később a sziget felé tartott, portólcseré pillantott meg, amely könnyedén perdült végig a lopótök alakú főtúcán. Amikor már a végére ért, teljesen felkavarta az út porát, felbolygatta a csűrőket, szalmát, papírt és szennyes hulladékot kapart elő a sutból, és diadalmasan a magasba röpítette. A piszok kéjelegve úszott a magasban, és foghegyről került meg néhányszor a torony gombját. Sebestyén tárgyilagosan követte a szállodosz szennyet. – Kitarás – intett oda a toronynak biztatóan". Ezek a piszokot kavarázó szelek akkor már nemcsak Borjumál felett, de egész Európa felett gomolyogtak. Tudja ezt Sebestyén is, és nem a népet hibáztatja kitoloncoltatásáért. "A tömeg, nemde? Ne higgye, hogy hibáztatom őket. A haltól sem kívánjuk meg, hogy mindig résen legyen, és ne kapja be a vízbeszóró maszlagot..."

Karácsony Benőnek azonban már nincs ereje megküzdeni a kavargó viharral. Ebbe a harcba is csak azért dobta be Sebestyént, hogy a győzelem lehetetlenségét bizonyítsa. Pedig hisz egy jobb kor eljövételében. De míg az Új élet kapujában ez nagyon közelinek látszik, itt elvész a távoli jövőben. Ebben a könyvében Karácsony már csak hagyatkozik, az utókorra bízva álmait megvalósítását. (...)

Így és ezután tér rá Karácsony Benő a Megnyugvás ösvényére. (...)

Nagyon szeretem Karácsony Benőnek ezt a könyvét, valamennyi közt ez a legnagyobb művészi erővel megírt műve. De nem értek egyet Robotos Imrével abban, hogy itt jutott Karácsony a legközelebb hozzánk. Hozzám, a szocialistákkal vitatkozó, tépelődő, 1932-es Tunák mérnök közelebb áll, mint az 1944-es évek Felméri Kázmérja, aki, íme, így oktatja fiát: "Látod, ezt a buta salátát? Amikor még vad volt, tejszerű nedvet cresztett magából, hogy a csiga ne tudja megenni. Amikor az emberek megszelídítették, akkor tudod mi történt vele? Abbahagyta a nedvkiválasztást, mert bízott abban, hogy az emberi okosság majd megvédi a csigák ellen. S a csigák, íme, most felfalják. Tanulság? Az ember, ha csalán is, lehetőleg csak a maga nedveiben bizzék." Nézetem szerint ez jut kifejezésre a gyereket nevelő, falura vonult Felméri Kázmér alakjában. És ezt nemcsak én érzem bele a könyvbe. Érti és fájdalmasan vall erről a könyv vége felé maga Karácsony Benő is: "Furdalt a lelkiismeret valamiért... talán, hogy elszakadtam a kétkezi ember nagy nyomorúságától, és most felfelé kúszok az uborkafán? Pedig sokszor érzek valami honvágyat, sokszor kívánczok vissza ezek közé a küzdő és reménytelen sziszifuszok közé, akik minden nap felgörgetnek valami reménységet a hegy tetejére, s aztán zsupsz, visszagördülnek megint a mélybe."

Ennek a regénynek a mondanivalója mélyen emberi, de nem annyira a közösségi, mint inkább a közösségtől elvonult ember humanizmusáról szól. Arról, aki – bizony azt kell mondanom – már csak az élet apró örömeiért küzd. Sebestyén még azt hajtogatja: tenni kell valamit az emberrel, hogy ne feledkezzék meg végképp régi otthonáról, a természetről; Felméri Kázmér pedig már

vissza is tért ebbe a "régi otthonba". Az a mondanivaló, amely kísért a Napos oldalban s félig-meddig kifejeződik az Utazás a szürke folyón című regényben – itt realizálódik. És ez nem más, mint a Rousseau-i "vissza a természethez" huszadik századi sajátos újraálmodása.

Karácsony útja nem a cinizmustól vezet a közösségi humánusig. Útját a történelmi körülmények, a helyzet éppen ellenkezőleg alakította. Értékeit is akkor fedezhetjük fel újra, ha művét korába állítva vizsgáljuk.

1957. szeptember 19., csütörtök

Kemény golyóváltások történnek "Nézzünk hát szembe" cím alatt. Marosi Péter két részes cikket közöl Bánffy Miklósról, Katona Szabó István ugyancsak két számban publikálja a Berde Máriáról szóló tanulmányát, Földes László négy számban fogja a Dsida Jenőről szólót, legalábbis azt ígéri, mert ma csak az első rész jelent meg.

Eddig egyedül Izsák József lép ki a sorból. Ő jelenti az ellenforradalmat. Amivel lehetetlenység egyetérteni (Szélgjegyzetek Méliusz József cikkéhez). Ez a dupla tárca címe az Utunkban. Köpedelem.

"Méliusz egy kalap alá veszi közelmúltunk haladó és haladásellenes csoportosulásait" – írja. "Egészségtelen múltidézés" – süti a bélyegzőt Méliusz homlokára.

A Karácsony Benő írásom itt többeknek tetszett. Ma Kacsó Sándor dicsért meg érte.

1957. szeptember 24., kedd

Ami ma történt az egyenesen döbbenet. Nagy István közölte, hogy *A harc hevében* című most készülő könyvéből kivette a nekem átadott és általam bíralt Karácsony Benő előadását. *(Folytatás a következő számban)*

palócföld
KÖZÉLETI, IRODALMI, MŰVÉSZETI POLYÓIRAT

**Public literature and art monthly of the
Culture Department of Nógrád County.**

Prepared by Publisher Mikszáth.

Chief editor: József Pál

Chief publisher: Dr. János Németh

Address of editorial office:

H-3101 Salgótarján, Pf.: 270.

Tel: (0036) 32-14-386, 32-11-022

palócföld
KÖZÉLETI, IRODALMI, MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

30.- Ft